

20. Гомьел Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. — М.: МНИМП. — 1998. — 217 с.

21. Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К., 1999. — 283 с.

22. Мельник Н. Суд на властном перепутье // Зеркало недели. — 2005. — № 27. — 28. — С. 1.

23. http://ombudsman.kiev.ua/dopovid_5/d_05_2_1.htm

24. <http://www.minjust.gov.ua/0/18470>

25. <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/39>

Стаття надійшла до редакції 20.06.09.

УДК 342.534.6

Т. О. Шевченко,
аспірантка,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК СУДУ ЯК ПІДСТАВА ДОСТРОКОВОГО ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ

У статті розглянуто одну з визначених Конституцією України підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України. Основну увагу приділено застосуванню цієї підстави на практиці. Зроблено висновок, що дана підстава є суто символічною та майже не застосовується через депутатський імунітет, обсяг якого надзвичайно ускладнює притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності. Запропоновано зменшити обсяг депутатського імунітету та полегшити розгляд питання щодо надання згоди на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: дострокове припинення повноважень, депутатська недоторканність, депутатський імунітет, кримінальна відповідальність.

Не дивлячись на значний науковий інтерес до проблем правового статусу народного депутата України, в численних монографіях, дисертаціях, наукових статтях, на жаль, практично не приділено уваги проблемам законодавчого регулювання припинення повноважень парламентарів. У деякій мірі одна з передумов вивчення судом обвинувального вироку — притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності — висвітлювалась у контексті аналізу інституту депутатського імунітету такими нау-

ковцями, як А. Григоренко, Н. Григоруку, В. Погорілко, О. Радченко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко тощо.

У той же час, так звані прогалини в правовому регулюванні припинення повноважень народного депутата викликають занепокоєння і являють собою загрозу до відповідного виконання парламентарями своїх функцій, що, у свою чергу, впливає на якість законодавчого процесу та стабільність політичної ситуації в цілому. Не секрет, що деякі норми права щодо припинення повноважень народних депутатів України, визначені Конституцією та іншими законодавчими актами, не виконуються через декларативність цих норм та недостатню визначеність механізму дії народних депутатів у разі виникнення відповідних колізійних ситуацій. Однією з таких норм є і п. 2 ст. 81 Конституції України, який проголошує, що повноваження народного депутата України припиняються достроково в разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього. Все вищеведене обумовлює актуальність даного питання та необхідність аналізу застосування даної норми на практиці з метою виявлення неузгодженостей у правовому регулюванні та вироблення пропозицій по їх усуненню.

Потрібно відмітити, що обвинувальний вирок суду як підстава припинення повноважень характерний не тільки для народних депутатів України, а й загалом для будь-якого державного службовця або працівника. Так, п. 7 ст. 36 Кодексу законів про працю України називає підставою припинення трудового договору набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено до позбавлення волі, виправних робіт тощо [1].

Скоєння умисного злочину суперечить моральним засадам життя суспільства, а відтак вважається несумісним з почесним виконанням представницьких функцій народу України. Саме тому Законом України «Про вибори народних депутатів» визначено, що не може бути висунутий кандидатом й обраний депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (п. 4 ст. 9).

Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Вона є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового регулювання держави щодо особи, яка вчи-

нила злочин і передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної.

Набрання законної сили обвинувальним вироком як підстава дострокового припинення повноважень парламентаря передбачена законодавством більшості країн світу, у тому числі СНД. Наприклад, така підстава наявна у Конституціях Азербайджанської Республіки [2, с. 33], Грузії [2, с. 220], Республіки Казахстан [2, с. 291], Киргизької Республіки [2, с. 349].

Визначаючи момент припинення повноважень, Конституція України конкретизує, що у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо народного депутата України, його повноваження припиняються з дати набрання чинності рішенням суду. Потрібно зазначити, що дана конкретизація з'явилась в Конституції України нової редакції від 01.01.2006. Раніше ж такого пояснення не було, що і викликало певні процедурні непорозуміння.

Стаття 5 Закону України «Про статус народного депутата України» визначає порядок дострокового припинення повноважень народного депутата України за вищевказаною підставою. Відповідно до цієї статті, рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього приймається у десятиденний строк за поданням комітету, до компетенції якого входять питання депутатської етики, більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Характерною рисою статусу українського парламентаря є та обставина, що теоретично притягнути його до кримінальної відповідальності можна, не позбавляючи мандата. Лише набрання законної сили обвинувальним вироком суду є підставою для дострокового припинення повноважень народного депутата (п. 2 ч. 2 ст. 81 Конституції). Натомість, наприклад, притягнення до кримінальної відповідальності Президента України можливе тільки після його усунення з посади Президента в порядку імпічменту (ст.111 Конституції).

Отже, народний депутат може виконувати свої повноваження навіть під час проведення стосовно нього слідчих дій та розгляду справи у суді. Факт позбавлення недоторканності сам по собі ще не є доказом винуватості народного депутата. Остаточне рішення з цього приводу повинно ухвалюватися судом загальної юрисдикції на підставі закону. Відтак, факт притягнення народного депу-

тата до кримінальної відповідальності не є підставою для дострокового припинення депутатських повноважень.

Суттєвою особливістю у випадку дострокового припинення повноважень народного депутата України в зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо нього є те, що конституційна відповідальність народного депутата України у такому разі застосовується поряд із кримінальною відповідальністю парламентарія: вирок суду як наслідок притягнення до кримінальної відповідальності супроводжується достроковим припиненням депутатських повноважень як наслідком притягнення до конституційної відповідальності.

Дослідивши переважну більшість випадків припинення повноважень народних депутатів за часів незалежної України, можна дійти висновку, що набрання законної сили обвинувальним вироком було підставою дострокового припинення депутатських повноважень тільки народного депутата П. І. Лазаренка [3]. Проте, навіть ця постанова ВРУ була оскаржена до суду з тих підстав, що Конституцією України не передбачено дострокове припинення повноважень народного депутата на підставі вироку суду іноземної держави [4].

Попри чисельні порушення кримінальних справ проти народних депутатів України, дозвіл Верховної Ради України на притягнення до кримінальної відповідальності був наданий тільки щодо кількох народних депутатів: М. Агафонова [5], В. Жердицького [6], Ю. Звягільського [7], П. Лазаренка [8]. У той же час, з 7687 кандидатів у народні депутати Верховної Ради IV скликання 100 мали проблеми із законом, 11 перебували у розшуку, а проти 37 порушено кримінальні справи [9, с. 9].

Хотілося б, щоб відсутність застосування даної підстави на практиці була викликана чесністю та порядністю народних представників, проте, на жаль, ця підстава дострокового припинення повноважень рідко застосовується саме через те, що притягнути народного депутата України до відповідальності, хоча б до першої її сходинки — зняття депутатської недоторканності, практично неможливо, тому що законодавство України передбачає абсолютний, не обмежений ніякими параметрами депутатський імунітет.

Стаття 27 Закону України «Про статус народного депутата України» проголошує, що народний депутат України не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, а також затри-

маний чи заарештований без згоди Верховної Ради України. Відповідно до ч. 3 ст. 80 Конституції України Верховна Рада надає згоду на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання або арешт народного депутата.

Важливим етапом у справі проведення досудового слідства відносно народного депутата є встановлення моменту, з якого для проведення подальших слідчих дій потрібна згода парламенту. З цього приводу Конституційний Суд України розтлумачив, що «притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину. Згода Верховної Ради на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана до пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину відповідно до чинного Кримінально-процесуального кодексу України» [10].

Порядок надання згоди Верховної Ради України на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання або арешт народного депутата України висвітлюється у Главі 35 Регламенту Верховної Ради України. Так, подання повинно бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти і докази, що підтверджують факт вчинення зазначеною в поданні особою суспільне небезпечного діяння, визначеного Кримінальним кодексом України. У поданні про затримання чи арешт повинно бути чітке обґрунтування необхідності затримання чи арешту. При цьому достатність, законність і обґрунтованість подання, законність одержання доказів, зазначених у поданні визначає комітет, якому доручено надати висновок щодо питання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт.

Рішення про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання або арешт оформляється постановою Верховної Ради і не підлягає перегляду, крім випадку виявлення обставин, що не були відомі Верховній Раді під час розгляду відповідного подання.

Потрібно зазначити, що на практиці норма про неможливість перегляду постанови про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності порушується. Так, 12.02.1997 р. Верховна Рада визнала такою, що втратила чинність постанову «Про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України Звягільського Ю. Л.» № 247/94-ВР від 15.11.1994 р.,

хоча нових обставин, що не були відомі Верховній Раді під час розгляду відповідного подання виявлено не було [11].

Розглянувши встановлену Регламентом законодавчу процедуру надання дозволу Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, затримання або арешт, можна дійти висновку, що така процедура, на нашу думку, потребує спрощення та скорочення у часі. Наприклад, у Великобританії члени палати обшин можуть бути позбавлені імунітету рішенням одного спікера. На нашу думку такий підхід є досить виваженим і обґрунтованим для використання в Україні. Це значно спростило б весь процес надання дозволу, а також частково розвантажило б парламентарів і звільнило їх від додаткового витрачання часу на розгляд вищезгаданих дозволів.

До того ж, зазначена згода Верховної Ради України може бути отримана тільки під час її сесії, виходить що у міжсесійний період депутата не можна притягнути до відповідальності, навіть якщо він вчинив тяжкий злочин.

Проте найголовнішою проблемою вбачається те, що неможливість порушення кримінальної справи, арешту та затримання створює реальний механізм уникнення юридичної відповідальності члена парламенту за правопорушення, що не пов'язані із здійсненням його повноважень. На нашу думку, існуючий обсяг депутатського імунітету фактично звільняє народних депутатів України від відповідальності навіть при вчиненні тяжких злочинів. Якщо справа стосується народного депутата України, навіть при наявності відповідних фактів правоохоронні органи не мають права вести досудові процедури: порушувати кримінальну справу, проводити слідчі дії, допити, пред'являти обвинувачення, збирати докази. Тобто, повноваження слідчих щодо опрацювання факту вчинення народним депутатом кримінального злочину не виправдано обмежені.

У той же час, ст. 218 Регламенту Верховної Ради України визначає, що подання повинно бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти і докази, інакше воно буде повернуте Генеральному прокуророві. Виникає питання: як же правоохоронні органи зможуть зібрати необхідні факти та докази, а також належним чином обґрунтувати необхідність затримання чи арешту, якщо згідно ч. 2 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України», «обшук, затримання народного депутата чи

огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, ... та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності» [12]. Так, положення цього закону надають депутатському імунітету навіть ширше трактування, ніж це передбачено Конституцією України і фактично залишаються не приведеними у відповідність до Конституції України.

Отже, склалася парадоксальна ситуація, коли навіть здійснення оперативного розслідування злочинів, суб'єктом яких є народний депутат України, неможливе без згоди Верховної Ради України на притягнення його до кримінальної відповідальності. Ця згода має опиратися на аргументовані докази наявності складу злочину. Таким чином, склалася умови для абсолютної безкарності народного депутата України.

В. Ф. Погорілко на підтримку цього положення вказував, що кримінальна і конституційно-правова відповідальність народних депутатів є символічною, оскільки Верховна Рада згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, як правило, не дає або дає згоду тоді, коли народний депутат уже в повній безпеці, перебуваючи далеко за межами України [13, с. 93].

Можливість виїзду народних депутатів за кордон з метою уникнення відповідальності є ще однією серйозною проблемою на шляху до притягнення народного депутата до відповідальності. Так, згоду на притягнення народних депутатів П. Лазаренка, В. Жердицького та Ю. Звягільського до кримінальної відповідальності було надано Верховною Радою тільки тоді, коли вони покинули територію України [14, с. 116].

Крім того, з огляду на те, що строк повноважень ВРУ становить п'ять років, уможливлується уникнення народного депутата України від відповідальності на підставі сплину строків давності, передбачених ст. 49 Кримінального Кодексу України. Так, народний депутат, користуючись депутатським імунітетом, може уникнути покарання за кримінальні злочини невеликої та середньої тяжкості, давність для яких становить 3 та 5 років відповідно. Для того, щоб запобігти уникненню народного депутата, який користується імунітетом, від відповідальності за вчинений злочин, на нашу думку, доречно було б внести зміни і доповнення до чинного законодавства України, відповідно до яких призупиня-

лися б строки давності притягнення до кримінальної відповідальності з моменту встановлення особи народного депутата, що скоїв злочин, до моменту надання згоди на притягнення його до кримінальної відповідальності або закінчення терміну дії мандата народного депутата. Цим самим було б у повній мірі забезпечено дотримання одного з основних принципів правосуддя: невідворотності покарання за вчинений злочин.

До того ж, депутатська недоторканість у тому вигляді, у якому вона передбачена в існуючому законодавстві, є грубим порушенням принципу поділу влади, коли органи законодавчої гілки одночасно беруть на себе не властиві їм функції правосуддя, адже питання про притягнення народного депутата до відповідальності вирішується не судовим органом, а органом законодавчої влади. Відмова дати згоду на притягнення депутата до кримінальної відповідальності фактично є формою звільнення особи від кримінальної відповідальності за непередбаченими у кримінально-процесуальними законодавстві підставами. Згідно ст. 67 і 323 Кримінально-процесуального кодексу України, право на попередню оцінку доказів, встановлених у кримінальній справі, належить тільки органам дізнання, слідчому чи прокуророві, а кінцева оцінка доказів — це виняткове право суду [15].

В Україні надзвичайно гостро стоїть питання конституційного реформування інституту депутатського імунітету. Для вирішення цієї проблеми деякі науковці навіть висловлювали пропозицію про необхідність ініціювання Україною вироблення загальноєвропейської хартії з питань депутатського імунітету та індемнітету [16, с. 109].

На нашу думку, для полегшення застосування на практиці такої підстави дострокового припинення повноважень як обвинувальний вирок суду, слід обмежити обсяг та термін дії депутатського імунітету. Конституційний Суд України визначив, що депутатська недоторканість не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер [17]. Отже, депутатська недоторканість має виключити вплив політичної складової під час проведення слідчих дій та сприяти встановленню об'єктивної істини у справі, головним фігурантом якої є парламентарій, а не позбавляти його відповідальності за вчинені правопорушення. На нашу думку, потрібно розробити чіткий механізм притягнення народного депутата України до відповідальності, адже деморалізація та криміналізація окремих депутатів повинна бути підставою для припинення їх повноважень.

Існуючий обсяг депутатського імунітету критикують багато сучасних науковців, у тому числі А. Григоренко [18, с. 120], Н. Григоруку [19, с. 8], М. Краснов [20], П. Мартиненко [21, с. 128], В. Погорілко [22, с. 90—91], І. Пижик [23, с. 25], О. І Радченко [24, с. 11], В. Шаповал [25], Ю. Шемшученко [26].

Н. Г. Григоруку пропонує утворити другу палату Конституційного Суду України, яка б займалася питаннями позбавлення народних депутатів України недоторканності у формі імунітету, іншими формами конституційної та інших видів юридичної відповідальності народних депутатів України, членів інших органів державної влади тощо [19, с. 11], проте, на нашу думку, це не зовсім доцільно, адже Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції і не повинен займатися питаннями позбавлення народних депутатів імунітету.

Щодо світової практики з питання застосування депутатської недоторканності, то зміст та обсяг депутатського імунітету в різних країнах неоднаковий, але ніде він не має абсолютного характеру.

У деяких країнах депутатська недоторканність майже не відрізняється від правових гарантій, наданих іншим громадянам. Зовсім не потрібно дозволу парламенту на позбавлення імунітету у випадку, коли парламентар скоїв злочин, не пов'язаний з його політичною діяльністю (в Австрії), зізнається у скоєнні злочину (у Швеції) або його арешт спричинений боргами (у Люксембурзі). У Великобританії для арешту депутата, якого звинувачують у скоєнні злочину, достатньо формальної згоди голови палати [27, с. 44]. На нашу думку, такий підхід є досить виваженим і обгрунтованим для використання в Україні. Таке вирішення проблеми значно спростило б весь процес надання дозволу, а також частково розвантажило б парламентарів і звільнило б їх від додаткових витрат часу на розгляд вищезгаданих дозволів.

Позитивною тенденцією, за нашим переконанням, є поширення дії депутатського імунітету тільки на час парламентської сесії, що передбачено у багатьох конституціях зарубіжних держав, наприклад, Японії [28], США [29, с. 144], Великій Британії [30, с. 457—458].

На нашу думку, корисно було б перейняти позитивний досвід цих країн і застосувати його для українських депутатів, що, безумовно, сприяло б більшій відповідальності українських народних обранців.

За нашим глибоким переконанням, слід також надати правоохоронним органам України можливість затримання парламентаря на місці скоєння злочину без попереднього отримання на це згоди Верховної Ради України. Тим більше, що таке положення присутнє у багатьох конституціях зарубіжних країн і ефективність його застосування підтверджується практикою (Конституції Білорусі, Грузії, Азербайджану, Казахстану, Молдови, Росії, Таджикистану, Латвії тощо).

Як бачимо, в сучасних демократичних державах імунітет як запорука недоторканості та незалежності депутата при виконанні ним своїх повноважень не має абсолютного характеру і обмежується часом, формою, колом суб'єктів, складом правопорушення тощо. Отже, загальною світовою тенденцією у розвитку інституту депутатського імунітету є його поступове обмеження. Ми вважаємо, що ця тенденція має знайти відображення і в Конституції та законодавстві України.

Проаналізувавши положення діючого законодавства України, а також парламентську практику з цього питання, можна дійти висновку, що притягнути народного депутата України до відповідальності, хоча б до першого її етапу — зняття депутатської недоторканності, практично неможливо, тому що Конституція України (ч. 3 ст. 80) передбачає не обмежений ніякими параметрами депутатський імунітет. На нашу думку, існуючі законодавчі норми, що регламентують депутатський імунітет, фактично звільняють народних депутатів України від відповідальності. Так, якщо справа стосується народного депутата України, навіть при наявності відповідних фактів правоохоронні органи не мають права вести досудові процедури: порушувати кримінальну справу, проводити допити, пред'являти звинувачення, збирати додаткові факти — повноваження слідчих щодо опрацювання факту вчинення народним депутатом кримінального злочину невикористано обмежені.

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що на сьогодні в Україні така конституційна підстава дострокового припинення повноважень парламентарів, як набрання законної сили обвинувальним вироком суду є суто символічною. Для того, щоб ця підстава була не тільки декларативною нормою Конституції, а і відповідно виконувалась на практиці, потрібно переглянути межі та обсяг депутатської недоторканності, а також створити дієвий механізм притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності.

Для цього, на нашу думку, потрібно внести доповнення до ч. 3 ст. 80 Конституції України щодо суттєвого обмеження депутатського імунітету:

1. Депутатська недоторканність повинна розповсюджуватись тільки за місцем здійснення депутатської діяльності, — тобто тільки під час проведення сесійної роботи в Верховній Раді України. Потрібно надати правоохоронним органам України можливість здійснювати будь-які слідчі дії щодо парламентаря у міжсесійний період, включаючи затримання чи арешт за вчинені злочини.

2. У випадках затримання народного депутата на місці скоєння злочину, скоєння державної зради або інкримінування народному депутатові злочинів, що відповідно до Кримінального Кодексу України підпадають під категорію тяжких, повинна існувати можливість затримання народного депутата без отримання згоди Верховної Ради України.

3. Необхідно внести до законодавства відповідні положення, які б призупиняли строки давності притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності на період з моменту встановлення особи народного депутата, що скоїв злочин до моменту притягнення його до кримінальної відповідальності чи закінчення терміну дії його повноважень. Це забезпечить дотримання одного з основних принципів правосуддя: невідворотності покарання за вчинений злочин.

Звичайно, запропонований підхід не може претендувати на безспірну вірність, а тому, вочевидь, потрібні подальші наукові дослідження в цьому напрямку з метою полегшення практичного застосування такої підстави дострокового припинення повноважень народного депутата як обвинувальний вирок суду, а також належного її законодавчого регулювання.

Література

1. Кодекс законів про працю України. Затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71 // Відомості Верховної Ради. — 1971. — Додаток до № 50. — Ст. 375.

2. Конституции государств — участников СНГ. — М., 1999. — 736 с.

3. Постанова Верховної Ради «Про припинення повноважень народного депутата України Лазаренка П. І.» 3050-III від 2002.02.07. Офіційний Інтернет-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

4. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду «Про визнання незаконною та скасування Постанови Верховної Ради України від 7 лютого 2002 р. «Про припинення повноважень народного депутата України Лазаренка П. І.»» 2003.01.08 // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. — 2003. — № 4.

5. Постанова Верховної Ради «Про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт народного депутата України Агафонов М. І.» № 1815-III від 22.06.2000р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38 (22.09.2000). — Ст. 325.

6. Постанова Верховної Ради України «Про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт народного депутата України Жердицького В. Ю.» №2093-III від 02.11.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 50 (15.12.2000). — Ст. 445.

7. Постанова Верховної Ради України «Про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України Звягільського Ю. Л.» № 247/94-ВР від 15.11.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — №47 (22.11.94). — Ст. 423.

8. Постанова Верховної Ради України «Про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт народного депутата України Лазаренка П. І.» № 434-XIV від 17.02.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 8 (26.02.99), ст. 64.

9. *Гуцул О.* «Небожителів» спустили на землю // *The Ukrainian*. — 2006. — № 3. — С. 8—11.

10. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) № 9-рп/99 від 27.10.1999 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 44. — 19.11.1999. — С. 71.

11. Постанова Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України Звягільського Ю. Л.»» № 66/97-ВР від 12.02.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 10. — Ст. 88.

12. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 // Відомості Верховної Ради. — 1993. — № 3. — Ст. 17. (Окремі положення цього Закону визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 25.06.2008 року 12-рп/2008 (справа про перебування народного депутата України у депутатській фракції) // Офіційний вісник України. — 2008. — № 52 (25.07.2008). — Ст. 1741).

13. *Погорілко В. Ф.* Теоретичні і практичні проблеми сучасного українського державотворення // *Часопис Київського університету права*. — 2005. — № 4. — С. 87—95.

14. Федоренко В. Л., Серета Ю. А. Інститут депутатського імунітету: порівняльно-правові аспекти // Держава і право — К., 2001. — Вип. 9.
15. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1961. — № 2. — С. 15.
16. Депутатська недоторканність: український і європейський досвід // А. Полешко // Право України. — 1999. — № 4. — С. 109—110.
17. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) № 9-рп/99 від 27.10.1999. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 44. — 19.11.1999.
18. Григоренко А. Гарантії здійснення повноважень народним депутатом України // Право України. — 2004. — № 5. — С. 116—121.
19. Григорук Н. Г. Конституційно-правовий статус народного депутата України: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2004. — 21 с.
20. Краснов М. А. Ответственность в системе народного представительства (методологические подходы). — М.: Инфра-М, 1995. — С. 487.
21. Мартиненко П. Імунітети і несумісність мандата парламентарія: український досвід у контексті необхідності гармонізації стандартів // Українське право. — 2003. — № 1. — С. 121—129.
22. Погорілко В. Ф. Теоретичні і практичні проблеми сучасного українського державотворення // Часопис Київського університету права. — 2005. — № 4. — С. 87—95.
23. Пыжик И. Інститут депутатского иммунитета: сравнительно-правовые аспекты // Персонал. — 2001. — № 2. — С. 22—25.
24. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2005. — 19 с.
25. Шаповал В. М. Депутатський індемнітет та імунітет // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — Т. II. — К., 1999. — С. 78—79.
26. Шемшученко Ю. Конституційні засади організації державної влади: Теорія і практика // Голос України. — 2008. — 09.04.2008 р.
27. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. — К.: Арт-Ек, Вища школа, 1997. — 264 с.
28. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. Т. I—II. Часть общая / Под. ред. Б. А. Страшун. — М., 1999.
29. Каррі Девід П. Конституція Сполучених Штатів Америки / Пер. з англ. О. Мокровольського. — К.: Веселка, 1993. — 192 с.
30. Арбузкин А. М. Конституционное право зарубежных стран: Учеб. пособие / А. М. Арбузкин. — М.: Юрист, 2004. — 666 с.

Стаття надійшла до редакції 30.06.09.